

การออกแบบกิจกรรมแบบมีส่วนร่วมและการประเมินผลการจัดกิจกรรมอบรมผลิตสื่อ

วีดิทัศน์สารคดีทางวัฒนธรรมแก่นักเรียนในโรงเรียน จ.นครศรีธรรมราช

PARTICIPATORY DESIGN AND EVALUATION OF TRAINING ON DOCUMENTARY VIDEO

PRODUCTION FOR STUDENTS IN SCHOOLS, NAKHON SI THAMMARAT PROVINCE

กรกฎ จำเนียร¹, เมธาวี จำเนียร²

Korrakot Chamnian¹, Methawee Chamnian²

คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช^{1,2}

ton4230010@gmail.com¹, keaosanit@hotmail.com²

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อออกแบบการจัดกิจกรรมอบรมการผลิตสื่อวีดิทัศน์สารคดีทางวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม และเพื่อประเมินผลการจัดกิจกรรมอบรม โดยมีโรงเรียนเป้าหมาย 5 โรงเรียน ใน จ.นครศรีธรรมราช โดยการออกแบบกิจกรรมแบบมีส่วนร่วม คณะผู้วิจัยจะใช้การสนทนากลุ่มผู้มีส่วนได้เสีย ประกอบด้วย ครู นักเรียน ตัวแทนชุมชน และวิทยากร ประมาณ 5 - 8 คน ในแต่ละโรงเรียน สำหรับการประเมินผลหลังเสร็จการอบรม จะใช้แบบสอบถามประเมินระดับความพึงพอใจและการนำไปใช้ประโยชน์ ซึ่งผลการวิจัย พบว่า รูปแบบและเนื้อหากิจกรรมที่จัดอบรมในแต่ละโรงเรียนมีความแตกต่างกันไปตามพฤติกรรม การรับสารและความพร้อมของนักเรียนผู้เข้าอบรม และความพร้อมของโรงเรียน สำหรับเนื้อหาการจัดกิจกรรมเพื่อผลิตและนำเสนอทางสื่อวีดิทัศน์นั้น กลุ่มผู้มีส่วนได้เสียต้องการให้สอดคล้องกับของดีของแต่ละอำเภอที่โรงเรียนตั้งอยู่และข้อมูลทางโรงเรียนมีอยู่แล้ว ซึ่งเมื่อประเมินผลการจัดกิจกรรมพบว่า นักเรียนผู้เข้าร่วมอบรมมีความพึงพอใจ และนำสิ่งที่ได้จากการอบรมไปใช้ประโยชน์ในระดับมากและมากที่สุด โดยมีสิ่งประทับใจมากที่สุด คือ ความเป็นกันเองของคณะผู้จัดงาน สิ่งที่ต้องปรับปรุงมากที่สุด คือ การเพิ่มเวลาในการจัดอบรม และส่วนใหญ่ต้องการให้จัดกิจกรรมในรูปแบบเดิม แต่ควรปรับปรุงข้อบกพร่องต่าง ๆ ให้ดียิ่งขึ้น

คำสำคัญ: การออกแบบกิจกรรมแบบมีส่วนร่วม, การอบรมผลิตสื่อวีดิทัศน์สารคดีทางวัฒนธรรม, การประเมินผล

Abstract

This research aims to design training for documentary video production with participatory and to evaluate that training. The research has 5 schools in Nakhon Si Thammarat Province as target group. For designing training, the researchers use focus group with stakeholders; teachers, students, community people, trainers around 5-8 people per each school. After finishing training, the researchers use questionnaire for evaluating degree of satisfaction and degree of utilization. The research result is that pattern and content of activity in each school are different according to students' media perception practice and readiness and school facility. For content to produce and disseminate documentary through video, in stakeholders' opinion it should be from district's good thing which those schools locate and existing information of each school. The training's evaluation found that students' satisfaction and degree of utilization is high and very high. The appreciation from training is friendship from organizing team; whereas, the thing which should be improved is increasing training time and most informants need same training pattern but improve weaknesses in the following trainings.

Keyword: Participatory Design, Documentary Video Production, Evaluation

บทนำ

การสร้างสรรคกิจกรรมนอกห้องเรียน นอกเหนือจากการเรียนในห้อง เพื่อให้นักเรียนได้ลงมือฝึกปฏิบัติจริง (Learning by doing) กับสภาพแวดล้อมทางสังคมที่พวกเขาอาศัยอยู่ แต่ขาดความรู้ที่ลึกซึ้งเกี่ยวกับที่มาและความสำคัญของชุมชนของพวกเขา เป็นอีกวิธีหนึ่งที่จะทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติจริง และอาจช่วยบรรเทาปัญหาเด็กที่เกิดขึ้นในสังคมให้ทุเลาลงโดยเฉพาะประเด็นความไม่สนใจศิลปวัฒนธรรมในห้องเรียนของตนเอง

กิจกรรมภายใต้โครงการวิจัยครั้งนี้ คือ การส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนได้ลงมือผลิตสื่อวีดิทัศน์สารคดีทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น เพื่อสร้างสรรคการเรียนรู้นอกห้องเรียน และเป็นประโยชน์กับชุมชน สอดคล้องกับยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559) (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2555) ที่ว่าด้วยการพัฒนาคนสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืน สามารถพัฒนาคุณภาพคนไทยให้มีภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคม และยังสามารถดำรงอัตลักษณ์ และจุดเด่นของสังคมไว้ได้ ทั้งนี้เพื่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของสถาบันทางสังคมอย่างยั่งยืนต่อไป

การส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนทำสื่อที่เกี่ยวข้องกับชุมชนด้วยตนเอง ยังสอดคล้องกับยุทธศาสตร์การวิจัยรายประเด็นในด้านการปฏิรูปการศึกษาและสร้างสรรคการเรียนรู้ ซึ่งจะส่งผลให้นักเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรม เกิดการเรียนรู้ภูมิปัญญาที่มีอยู่ในท้องถิ่นของตน หันมาอนุรักษ์และถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่สาธารณชน มีความเชื่อมโยงในลักษณะการศึกษาที่เชื่อมโยงสู่ภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งการบริหารจัดการการเรียนรู้สู่ระบบเศรษฐกิจชุมชน และการพัฒนาระบบการเรียนรู้ด้วยตนเอง

เด็กและเยาวชนจึงควรเรียนรู้ให้เท่าทันบทบาทของสื่อในปัจจุบัน รวมถึงควรจะเป็นตัวกลางผลิตสื่อเพื่อเป็นสื่อเพื่อการเรียนรู้ เพื่อถ่ายทอดเรื่องราว เอกลักษณะ ศิลปวัฒนธรรมในท้องถิ่นของตนเองสู่สาธารณชน และสื่อที่ควรส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนได้รู้จักสร้างสรรคและผลิตเป็นคือ “สื่อวีดิทัศน์” หรือสื่อวิดีโอ นั่นเอง ดังความเห็นของ Mackay (1995) ที่เห็นว่าสื่อวีดิทัศน์เป็นสื่อที่มีพลัง มันสามารถโน้มน้าวใจประชาชน ซึ่งแตกต่างจากสื่ออื่น วีดิทัศน์สามารถจับแง่มุมที่เกี่ยวกับพฤติกรรมมนุษย์ สื่อนี้ทำให้ง่ายที่จะเข้าใจและสร้างความบันเทิงใจ ตลอดจนการให้ความรู้แก่ผู้ชม นอกจากนี้ (ชม ภูมิภาค, 2524. อ้างใน ปิตินันท์ บรรลือ, 2554) ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า สื่อวีดิทัศน์จะเป็นเครื่องมือที่จะเข้าถึงคนหมู่มากได้พร้อม ๆ กัน โดยสะดวกและประหยัด เป็นการผสมผสานส่วนที่ดีที่สุดของวิทยุและโทรทัศน์เข้าด้วยกัน ตลอดจนเป็นเครื่องมือที่สามารถเอาชนะอุปสรรคของการเรียนรู้หลายประการ เพราะสามารถที่จะเสนอความคิดสำคัญ สร้างทัศนคติ ให้ข่าวสารสำคัญ โดยไม่จำเป็นต้องจำ ผู้รับจะต้องมีความสามารถทางภาษาสูง หรือต้องอยู่ ณ สถานที่เกิดเหตุการณ์นั้นด้วย สอดคล้องกับความคิดเห็นของ (พินิต วัฒน, 2520 อ้างใน ปิตินันท์ บรรลือ, 2554) ที่เห็นว่า วีดิทัศน์เป็นสื่อการศึกษาที่ให้ประโยชน์ต่อการเรียนการสอนมาก ผู้เรียนสามารถมองเห็นภาพและได้ยินเสียงไปพร้อม ๆ กัน

นอกจากนี้ ปัจจุบันในยุคหลอมรวมสื่อ สื่อวีดิทัศน์สามารถเผยแพร่ได้ทางสื่ออินเทอร์เน็ต โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งสื่อส่วนกลางอย่างสื่อโทรทัศน์เผยแพร่กระจายภาพและเสียงสู่คนทั้งประเทศ ดังนั้น เด็กและเยาวชนจะสามารถผลิตและเผยแพร่สื่อวีดิทัศน์นี้โดยตนเอง เพื่อสะท้อนถึงความเข้าใจในศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นของตนเอง และเพื่อการอนุรักษ์ และถ่ายทอดสู่สาธารณชนให้รับรู้โดยทั่วกัน

การสอนการผลิตสื่อวีดิทัศน์สารคดีทางวัฒนธรรมแก่นักเรียนในโรงเรียน ถือเป็นตัวกลางสำคัญที่นักเรียนจะได้เรียนรู้และนำสิ่งดีงาม ภูมิปัญญาในท้องถิ่นออกเผยแพร่ เพื่อกระตุ้นให้เยาวชน และคนในท้องถิ่นได้หันมาเห็นความสำคัญของศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญาของท้องถิ่นของพวกเขา ตลอดจนเผยแพร่สู่ภายนอก โดยขึ้นงานที่นักเรียนผลิตขึ้นนั้น ถือเป็นการเรียนรู้นอกห้องเรียน และสามารถรวบรวมเป็นผลงานของนักเรียนจัดทำเป็นชุดสื่อการสอนเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมเฉพาะภายในท้องถิ่นของนักเรียนเอง เพื่อใช้สอนนักเรียนในรุ่นต่อ ๆ ไป ตลอดจนจะกลายเป็นมรดกตกทอดสู่คนรุ่นหลังให้รู้จักความเป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่นของตนเอง

โครงการอบรมเชิงปฏิบัติการการผลิตสื่อวีดิทัศน์สารคดีทางวัฒนธรรม จัดขึ้นภายใน 5 โรงเรียน โรงเรียนละ 1 อำเภอ รวม 5 อำเภอ ได้แก่ อ.เมือง อ.พรหมคีรี อ.พระพรหม อ.ท่าศาลา และอ.ลานสกาที่มีพื้นที่ติดกับ อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช เนื่องจากอำเภอดังกล่าวมีลักษณะพื้นที่เป็นชุมชนเมือง จึงต้องการส่งเสริมให้นักเรียนได้เรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมในพื้นที่ที่มีบริบทคล้ายคลึงกัน ตลอดจนเพื่อเป็นโครงการนำร่อง โดยจัดการออกแบบการจัดกิจกรรมร่วมกับของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง เป็นไปตามแนวคิดของหัวใจสำคัญของกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication Process) คือ กระบวนการร่วมกันคิด ร่วมรับฟัง และเคารพในความคิดของผู้อื่น ตระหนักในสิทธิ และหน้าที่ของสมาชิกในชุมชน ร่วมวิเคราะห์ประเด็นปัญหาทางสังคม แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารซึ่งกันและกัน ตลอดจนกระบวนการร่วมกันค้นหาแนวทาง และตัดสินใจร่วมกันโดยอาศัยพื้นฐานของข้อมูลที่สมบูรณ์ การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของสมาชิกในสังคมจะนำไปสู่การเกิดสำนึกเชิงสาธารณะร่วมกัน (Public Conscientization) และกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน (Learning Process) ระหว่างสมาชิกในสังคม เพื่อนำสู่การพัฒนาเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เหมาะสม และเป็นที่ยอมรับของสมาชิกในสังคม (Shirley A. White, et al, 1994: p.p. 15-31 อ้างใน ภริตพร สุขโกศล, 2547)

ภายหลังจากการออกแบบกิจกรรมอบรมแบบมีส่วนร่วม จะนำไปสู่การประเมินผลเพื่อศึกษาระดับความพึงพอใจและระดับการนำสิ่งที่ได้จากการอบรมไปใช้ประโยชน์ ตลอดจนเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของการออกแบบกิจกรรมอบรมแบบมีส่วนร่วมจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมด

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อออกแบบการจัดกิจกรรมอบรมการผลิตสื่อวีดิทัศน์สารคดีทางวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม
2. เพื่อประเมินผลการจัดกิจกรรมอบรมการผลิตสื่อวีดิทัศน์สารคดีทางวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม

อุปกรณ์และวิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย การวิจัยเชิงคุณภาพในขั้นตอนออกแบบการจัดกิจกรรมอบรมการผลิตสื่อวีดิทัศน์สารคดีทางวัฒนธรรมอย่างมีส่วนร่วมและเชิงปริมาณในขั้นตอนการประเมินผลการจัดกิจกรรมอบรม สำหรับขั้นตอนออกแบบอย่างมีส่วนร่วมโดยการสนทนากลุ่ม ประกอบด้วย ครู นักเรียน ตัวแทนชุมชน และวิทยากร จำนวน 5-8 คนในแต่ละโรงเรียน เพื่อให้ได้รูปแบบและกำหนดการรายละเอียดกิจกรรม ตลอดจนเนื้อหาสารคดีทางวัฒนธรรมการผลิตสื่อวีดิทัศน์สารคดีทางวัฒนธรรมเพื่ออนุรักษ์และถ่ายทอดภูมิปัญญาในท้องถิ่นตามบริบทของแต่ละโรงเรียน

ในขั้นตอนการประเมินผล คณะผู้วิจัยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือวัดผลความสำเร็จ ซึ่งจะมีตัวอย่างผู้ตอบแบบสอบถามในแต่ละโรงเรียนซึ่งเป็นผู้เข้าร่วมอบรมประมาณ 16-26 คน โดยใช้สถิติเชิงพรรณนา ความถี่ และร้อยละมาอธิบายผลการวิจัยที่เกิดขึ้น

เครื่องมือในการวิจัยทั้งแบบสัมภาษณ์การสนทนากลุ่ม และแบบสอบถาม ได้นำไปให้ผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณา 3 ท่านเพื่อตรวจสอบความเที่ยงตรงของเครื่องมือ และใช้ทดสอบกับตัวอย่างโรงเรียนละ 30 คน รวม 150 คนที่ความเชื่อมั่น 95% จากนั้นคณะผู้วิจัยได้ปรับปรุงแก้ไขแบบสอบถาม ก่อนนำไปใช้เก็บข้อมูลจริง

คณะผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม 5 ครั้งในการออกแบบการอบรมแบบมีส่วนร่วมจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง และการใช้แบบสอบถาม 5 ครั้งภายหลังการเสร็จสิ้นการอบรม จากนั้นนำข้อมูลมานำเสนอในรูปแบบตารางเชิงเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นผลการวิจัยที่เกิดขึ้น

ผลการวิจัย

จากการดำเนินการวิจัยใน 2 ส่วน ทั้งการออกแบบการจัดกิจกรรมอบรมแบบมีส่วนร่วม และการประเมินผลการจัดกิจกรรมจากการออกแบบกิจกรรมแบบมีส่วนร่วม ได้ผลดังที่จะได้แยกนำเสนอผลการวิจัยต่อไปนี้

การออกแบบการจัดกิจกรรมอบรมการผลิตสื่อวีดิทัศน์สารคดีทางวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม

จากการสนทนากลุ่มตัวอย่างประกอบด้วย ครู อาจารย์ ตัวแทนชุมชน วิทยากร 5-8 คนในแต่ละโรงเรียน เมื่อแยกสรุปเป็นประเด็น ๆ พบว่าในการเปิดรับสื่อในปัจจุบัน วิทยุใหญ่จะนิยมรับสื่อโทรทัศน์ โดยเฉพาะช่วงเช้าและเย็น เนื่องจากสามารถเปิดไว้ฟังเสียงและปฏิบัติงานอย่างอื่นไปด้วยกันได้ และนิยมรับชมสารคดีท่องเที่ยวโลกกว้าง พัฒนาชีวิต ชาวประจําวัน (ข่าวการเมือง ข่าวกีฬา) ในขณะที่ช่วงจะฟังวิทยุกระจายเสียง และขณะทำงานจะใช้สื่อออนไลน์ หรือใช้สื่อออนไลน์เมื่อต้องการเลือกรับชมข่าวสารเฉพาะ ในขณะที่นักเรียนจะนิยมใช้สื่อออนไลน์ โดยจะเลือกรับสื่อเฟซบุ๊ก อินสตาแกรมตารา ฟังเพลง ดูข่าวกีฬา

ในประเด็นรูปแบบและเนื้อหารายการโทรทัศน์สารคดีทางวัฒนธรรมในปัจจุบัน ผู้ให้ข้อมูลวิทยุใหญ่บางคนเปิดรับสื่อสารคดีทาง YouTube เพราะสามารถเลือกชมได้ ผู้ใหญ่จะติดตั้งดาวเทียมให้ลูกหลานดูสารคดีสัตว์โลก เนื่องจากพิธีวีเน้นนำเสนอเนื้อหาความบันเทิง สำหรับนักเรียน เลือกเปิดรับสารคดีจากต่างประเทศ สารคดีด้านอาหาร ภูมิปัญญาชาวบ้าน ในแต่ละท้องถิ่นและสารคดีตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป หรือบางคนจะเน้นรับข่าวบันเทิง เกมสโว์ การ์ตูนญี่ปุ่นแทน

สำหรับความต้องการรูปแบบและเนื้อหารายการโทรทัศน์สารคดีทางวัฒนธรรม พบว่า นักเรียนต้องการรับชมสารคดีรูปแบบการ์ตูน หรือสารคดีสัตว์ของต่างประเทศ บางคนบอกว่าสารคดีทางวัฒนธรรมล้ำสมัย และเป็นสารคดีที่น่าเสนอกว้าง ๆ ไม่เจาะลึก สำหรับผู้ใหญ่ให้ข้อมูลว่า รูปแบบสารคดีควรให้เด็กเข้ามามีส่วนร่วมได้ และควรเผยแพร่ทางเฟซบุ๊กหรือ YouTube และมีลักษณะดูง่าย ความยาวประมาณ 1 นาทีหรือ 1 นาทีครึ่ง โดยมีเนื้อหาสื่อถึงวัฒนธรรมในท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน แสดงความยากลำบากของวิถีชีวิตรุ่นพ่อแม่ เพื่อให้เยาวชนตระหนักถึงความสำคัญของศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น

ประเด็นวัฒนธรรมที่ชุมชนต้องการนำเสนอ จากการสนทนากลุ่ม 5 โรงเรียน พบว่ามีความแตกต่างกันออกไป และผู้ให้ข้อมูลแต่ละคนที่มีความแตกต่างกันด้านวัย สถานภาพ การศึกษา ให้ข้อมูลแตกต่างกันออกไป แต่เน้นเนื้อหาที่ต้องการนำเสนอคล้ายคลึงกันคือ ของดีที่เป็นเอกลักษณ์ในท้องถิ่นของตนเอง และข้อมูลเดิมที่โรงเรียนมีอยู่แล้ว

จากผลการสรุปรูปแบบและเนื้อหาการจัดกิจกรรม ทำให้ได้รูปแบบ เวลาที่จัด ลักษณะการจัด ตลอดจนประเด็นที่จะนำเสนอแตกต่างกันไปตามพฤติกรรมการรับสารของนักเรียน ความสะดวกของแต่ละโรงเรียน และความพร้อมของนักเรียน ตลอดจนประเด็นเนื้อหาที่นำเสนอผ่านสื่อวีดิทัศน์จะมาจากคำขวัญประจำอำเภอ และข้อมูลที่มีอยู่แล้วของแต่ละโรงเรียน

การประเมินผลการจัดกิจกรรมอบรมการผลิตสื่อวีดิทัศน์สารคดีทางวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม

ภายหลังการจัดกิจกรรมการอบรมตามที่มีผู้มีส่วนได้เสียมีส่วนร่วมในการกำหนดรูปแบบและเนื้อหากิจกรรมแล้ว ผู้เข้าร่วมกิจกรรมแสดงความพึงพอใจจากการตอบแบบสอบถาม ดังปรากฏผลในรูปแบบตารางต่อไปนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

ตารางที่ 1 จำนวนผู้เข้าร่วมที่ตอบแบบสอบถามอบรมแยกตามเพศ

โรงเรียน \ เพศ	ชาย	หญิง	รวม
พรหมคีรีพิทยาคม	7 (ร้อยละ 36.8)	12 (ร้อยละ 63.2)	19 (ร้อยละ 100)
ปากพ่อง	10 (ร้อยละ 43.5)	13 (ร้อยละ 56.5)	26 (ร้อยละ 100)

โรงเรียน \ เพศ	ชาย	หญิง	รวม
เฉลิมราชประชาอุทิศ	8 (ร้อยละ 50)	8 (ร้อยละ 50)	16 (ร้อยละ 100)
สวนกุหลาบวิทยาลัย นครศรีธรรมราช	13 (ร้อยละ 54.2)	11 (ร้อยละ 45.8)	24 (ร้อยละ 100)
ท่าศาลาประสิทธิ์ศึกษา	11 (ร้อยละ 45.8)	13 (ร้อยละ 54.2)	24 (ร้อยละ 100)

จากตารางแสดงให้เห็นว่าจำนวนผู้ตอบแบบสอบถามมีความแตกต่างกันไปในแต่ละโรงเรียน โดยส่วนใหญ่จะเป็นนักเรียนหญิงมากกว่านักเรียนชาย

ตารางที่ 2 จำนวนผู้เข้าร่วมอบรมแยกตามระดับชั้น

โรงเรียน \ เพศ	ม.4	ม.5	ม. 6	อื่น ๆ
พรหมคีรีพิทยาคม	0	19 (ร้อยละ 100)	0	0
ปากพนัง	0	23 (ร้อยละ 100)	0	0
เฉลิมราชประชาอุทิศ	7 (ร้อยละ 37.5)	2 (ร้อยละ 12.5)	3 (ร้อยละ 18.8)	4 (ร้อยละ 25)
สวนกุหลาบวิทยาลัย นครศรีธรรมราช	7 (ร้อยละ 29.2)	2 (ร้อยละ 8.3)	2 (ร้อยละ 8.3)	13 (ร้อยละ 54.2)
ท่าศาลาประสิทธิ์ศึกษา	0	23 (ร้อยละ 95.8)	0	1 (ร้อยละ 4.2)

ผู้เข้าร่วมอบรมแยกตามระดับชั้น มีความแตกต่างกันในแต่ละโรงเรียน ขึ้นอยู่กับโรงเรียนที่จะพิจารณานำนักเรียนเข้าร่วม โดยส่วนใหญ่จะเป็นนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 โดยมีโรงเรียนพรหมคีรีพิทยาคม และโรงเรียนปากพนังที่เป็นนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 ทั้งหมด คิดเป็นร้อยละ 100

ตอนที่ 2 ความพึงพอใจต่อการจัดกิจกรรมอบรม

ตารางที่ 3 ระดับความพึงพอใจต่อการจัดกิจกรรมอบรม

เกณฑ์ที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลมีระดับคะแนน ดังนี้

- มีความพึงพอใจมากที่สุด ระดับคะแนน เท่ากับ 5
- มีความพึงพอใจมาก ระดับคะแนน เท่ากับ 4
- มีความพึงพอใจปานกลาง ระดับคะแนน เท่ากับ 3
- มีความพึงพอใจน้อย ระดับคะแนน เท่ากับ 2
- มีความพึงพอใจน้อยที่สุด ระดับคะแนน เท่ากับ 1

การแปลเกณฑ์ค่าเฉลี่ย

ค่าเฉลี่ยระดับ 4.51 – 5.00 มีความพึงพอใจมากที่สุด

ค่าเฉลี่ยระดับ 3.51 – 4.50 มีความพึงพอใจมาก

ค่าเฉลี่ยระดับ 2.51 – 3.50 มีความพึงพอใจปานกลาง

ค่าเฉลี่ยระดับ 1.51 – 2.50 มีความพึงพอใจน้อย

ค่าเฉลี่ยระดับ 1.00 – 1.50 มีความพึงพอใจน้อยที่สุด

ประเด็น	โรงเรียน พิทยาคม	ปาก พูนัง	เฉลิมราช ประชาอุทิศ	สวนกุหลาบวิทยาลัย นครศรีธรรมราช	ท่าศาลา ประสิทธิ์ศึกษา
การติดต่อประสานงานและการประชาสัมพันธ์	4.37	4.28	4.75	4.33	4.01
กำหนดการและระยะเวลาในการจัดกิจกรรม	4.26	4.18	4.68	4.21	4.13
การอำนวยความสะดวกของทีมพี่เลี้ยง	4.84	4.52	4.52	4.54	4.67
ความสะดวกและความเหมาะสมของ สถานที่จัดกิจกรรม	4.21	4.26	4.50	4.63	4.58
ความสะดวกและความเหมาะสมของ สถานที่ตั้งพื้นที่	4.58	4.04	4.25	4.63	4.13
ความพร้อมของอุปกรณ์โสตทัศนูปกรณ์	4.47	4.04	4.25	4.71	4.00
ความชัดเจนในการบรรยายให้ความรู้	4.79	4.40	4.43	4.58	4.17
ความชัดเจนในการสาธิตการผลิตสื่อ	4.58	4.40	4.50	4.75	4.25
การเปิดโอกาสให้ปฏิบัติจริง	4.79	4.66	4.81	4.71	4.67
เทคนิคการถ่ายทอดความรู้สอดคล้องกับ การสาธิตการปฏิบัติจริง	4.69	4.57	4.75	4.67	4.42
การเปิดโอกาสให้ซักถามและตอบคำถาม ได้ตรงตามประเด็นและชัดเจน	4.58	4.30	4.87	4.71	4.54
ความพึงพอใจในภาพรวม	4.94	4.57	4.56	4.67	4.38

เมื่อพิจารณาระดับความพึงพอใจในการจัดอบรมรายด้าน พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามจากทุกโรงเรียนพึงพอใจการจัดกิจกรรมอบรมโดยเฉลี่ยอยู่ในระดับมากและมากที่สุด สำหรับความพึงพอใจในภาพรวม มีโรงเรียน 4 โรงเรียนจาก 5 โรงเรียนที่มีความพึงพอใจในระดับมากที่สุด

ตอนที่ 3 การนำสิ่งที่อบรมไปใช้ประโยชน์

ตารางที่ 4 ระดับการนำสิ่งที่อบรมไปใช้ประโยชน์

เกณฑ์ที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลมีระดับคะแนน ดังนี้
 สามารถนำสิ่งที่อบรมไปใช้ประโยชน์ได้มากที่สุด ระดับคะแนน เท่ากับ 5
 สามารถนำสิ่งที่อบรมไปใช้ประโยชน์ได้มาก ระดับคะแนน เท่ากับ 4
 สามารถนำสิ่งที่อบรมไปใช้ประโยชน์ได้ปานกลาง ระดับคะแนน เท่ากับ 3
 สามารถนำสิ่งที่อบรมไปใช้ประโยชน์ได้น้อย ระดับคะแนน เท่ากับ 2
 สามารถนำสิ่งที่อบรมไปใช้ประโยชน์ได้น้อยที่สุด ระดับคะแนน เท่ากับ 1

การแปลเกณฑ์ค่าเฉลี่ย

ค่าเฉลี่ยระดับ 4.51 – 5.00 นำสิ่งที่อบรมไปใช้ประโยชน์ได้มากที่สุด

ค่าเฉลี่ยระดับ 3.51 – 4.50 นำสิ่งที่อบรมไปใช้ประโยชน์ได้มาก

ค่าเฉลี่ยระดับ 2.51 – 3.50 นำสิ่งที่อบรมไปใช้ประโยชน์ได้ปานกลาง

ค่าเฉลี่ยระดับ 1.51 – 2.50 นำสิ่งที่อบรมไปใช้ประโยชน์ได้น้อย

ค่าเฉลี่ยระดับ 1.00 – 1.50 นำสิ่งที่อบรมไปใช้ประโยชน์ได้น้อยที่สุด

ประเด็น	โรงเรียน	พรหมคีรี พิทยาคม	ปาก พูนัง	เฉลิมราช ประชาอุทิศ	สวนกุหลาบวิทยาลัย นครศรีธรรมราช	ท่าศาลา ประสิทธิ์ศึกษา
มีความรู้ความเข้าใจในการอบรม และปฏิบัติจริง		4.42	4.27	4.62	4.75	4.38
สามารถนำความรู้ที่ได้จากการ อบรมไปปฏิบัติได้		4.68	4.18	4.68	4.71	4.33
สามารถนำความรู้และการปฏิบัติ จริงจากการอบรมที่ได้รับไป เผยแพร่/ถ่ายทอดวิธีการปฏิบัติที่ ถูกต้องเหมาะสมให้แก่คนอื่นได้		4.53	4.30	4.43	4.63	4.21

จากตาราง นักเรียนผู้เข้าร่วมอบรมแสดงความเห็นว่า ภายหลังจากอบรม นักเรียนจะสามารถนำความรู้ และแนวทางปฏิบัติไปใช้ได้จริง และสามารถนำไปเผยแพร่/ถ่ายทอดแก่คนอื่นได้ในระดับมากและมากที่สุด โดยโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย นครศรีธรรมราช มีระดับความคิดเห็นด้านการนำไปใช้ประโยชน์ในระดับมากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับโรงเรียนอื่น ๆ

ตอนที่ 4 ข้อคิดเห็นอื่น ๆ

เมื่อสรุปข้อเสนอแนะจากความคิดเห็นของนักเรียนแต่ละโรงเรียน พบว่า โรงเรียนพรหมคีรีพิทยาคม ประทับใจการจัดกิจกรรมครั้งนี้ โดยเฉพาะคณะทำงานหรือพี่เลี้ยง การได้ลงพื้นที่ และได้รับความรู้และได้ปฏิบัติจริง อย่างไรก็ตาม ต้องการให้มีเวลาในการจัดกิจกรรมมากขึ้น การสอดแทรกกิจกรรมสันตนาการ และปรับปรุงเรื่องอาหาร สถานที่ และความพร้อมของอุปกรณ์ ถ่ายทำ โดยนักเรียนผู้เข้าร่วมเสนอให้จัดกิจกรรมในลักษณะเดิม แต่มีการทำประเด็นสารคดีที่แตกต่างกันไป

นักเรียนโรงเรียนปากพูนังประทับใจในคณะทำงานหรือพี่เลี้ยง และวิทยากร การได้รับความรู้และสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง แต่ควรปรับปรุงเรื่องอาหาร ห้องน้ำ การสอดแทรกกิจกรรมสันตนาการ การนำเสนอวีดิโอมาประกอบการบรรยาย โดยในการจัดอบรมในครั้งต่อไป ต้องการให้เพิ่มเวลาในการจัดกิจกรรม การออกนอกสถานที่ที่ไกลกว่าเดิม และมีการสรุปถอดบทเรียนอย่างเป็นรูปธรรม

นักเรียนโรงเรียนเฉลิมราชประชาอุทิศที่เข้าร่วมอบรมมีความประทับใจในคณะทำงานหรือพี่เลี้ยง อาจารย์วิทยากร การปฏิบัติจริงในพื้นที่จริง และกิจกรรมสันตนาการ แต่ต้องการให้เพิ่มเวลาในการจัดกิจกรรม สำหรับในการจัดกิจกรรมในครั้งต่อไป สามารถจัดรูปแบบเดิม แต่อาจเปลี่ยนสถานที่ เป็นใต้ต้นไม้หรือในพื้นที่ชุมชน เพิ่มวันเวลาในการอบรม

ต่อมา โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยนครศรีธรรมราช นักเรียนที่เข้าร่วมอบรมให้ข้อมูลว่า ประทับใจการจัดกิจกรรมที่สามารถนำความรู้ไปใช้ได้จริง ไม่รู้สึกเครียด และคณะทำงานหรือพี่เลี้ยงช่วยเหลือดี อย่างไรก็ตาม อยากให้มีการปรับปรุงเรื่องสถานที่ (ห้องน้ำ) และการเพิ่มกิจกรรมสันตนาการ โดยในครั้งต่อไปเสนอแนะให้จัดในลักษณะกิจกรรมเข้าค่าย

โรงเรียนสุดท้าย คือ โรงเรียนท่าศาลาประสิทธิ์ศึกษา นักเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรมรู้สึกได้รับความรู้มากจากการลงพื้นที่ คณะทำงานหรือพี่เลี้ยงมีความเป็นกันเอง ประทับใจเรื่องอาหาร และบรรยากาศความสนุกสนานในการอบรม และรู้สึกว่ามีจำนวนผู้เข้าร่วมอบรมและคณะทำงานหรือพี่เลี้ยงมีความพอดีกัน อย่างไรก็ตาม ในการจัดกิจกรรมครั้งต่อไป ควรปรับปรุงเรื่องสถานที่พักแรม อาหาร วิธีการผลิตสื่อที่ยากเกินไป การเพิ่มเวลาอบรม การปรับเปลี่ยนสถานที่ลงพื้นที่ และเพิ่มกิจกรรมสนทนากาการ และเตรียมอุปกรณ์ในการติดต่อให้เพียงพอ โดยหากมีการจัดอบรมในครั้งต่อไป ผู้เข้าร่วมอบรมต้องการให้จัดในรูปแบบเดิม แต่หากมีการพักแรม ควรมีการจัดการออกกำลังกายตอนเช้า ในขณะที่บางคนไม่ต้องการจัดแบบค้างคืน ต้องการให้เน้นการปฏิบัติจริงมากขึ้น และจัดกิจกรรมในพื้นที่อื่น ๆ หรือโรงเรียนอื่น ๆ

เมื่อนำข้อมูลจากทุกโรงเรียนมาสรุปเป็นประเด็น ๆ พบว่า สิ่งที่ประทับใจจากการอบรม จากการตอบแบบสอบถามพบว่า นักเรียนจากทุกโรงเรียนรู้สึกประทับใจในการทำงานของคณะทำงาน ความเป็นกันเอง การดูแลเอาใจใส่ มากที่สุด รองลงมาคือ ความรู้ที่ได้รับสามารถนำไปใช้และปฏิบัติได้จริง การจัดกิจกรรมสนุกสนาน และการได้มีโอกาสลงพื้นที่จริง ถ่ายทำจริง

กิจกรรมที่ควรปรับปรุง คือ ควรใช้เวลาการจัดอบรมมากกว่านี้ การปรับปรุงที่พักแรม เรื่องห้องน้ำ อาหาร การเพิ่มกิจกรรมสนทนากาการ การปรับปรุงเนื้อสถานที่ลงพื้นที่ และอุปกรณ์ในการอบรม

รูปแบบและเนื้อหา ลักษณะการจัดกิจกรรมครั้งต่อไป ส่วนใหญ่ให้จัดรูปแบบเดิม หรือในลักษณะเข้าค่าย แต่เพิ่มเติมความสนุกสนาน การเพิ่มออกกำลังกายตอนเช้า การลงพื้นที่ เน้นปฏิบัติอย่างจริงจัง การเปลี่ยนแปลงที่จัดกิจกรรม การสรุปถอดบทเรียนประจำการอบรม อย่างไรก็ตาม ผู้เข้าร่วมอบรมบางคนไม่ต้องการนอนค้างคืน และต้องการทำประเด็นที่แตกต่างกันในแต่ละกลุ่ม

สรุปและอภิปรายผล

การจัดกิจกรรมโดยทั่วไปมักจะมาจากความต้องการของผู้จัดกิจกรรมเพียงฝ่ายเดียว แต่การออกแบบการจัดกิจกรรมอบรมผลิตสื่อวีดิทัศน์สารคดีทางวัฒนธรรมในครั้งนี้ ดำเนินไปตามแนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ดังที่ นรินทร์ชัย พัฒนาพงศา (2547) ให้ความหมายการมีส่วนร่วม ว่าเป็น การที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดที่ไม่เคยได้เข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ หรือเข้าร่วมการตัดสินใจ หรือเคยเข้ามาร่วมด้วยเล็กน้อยได้เข้าร่วมด้วยมากขึ้น การเข้าร่วมกิจกรรมใด ๆ นั้น ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องควรเริ่มตั้งแต่ขั้นแรกจนถึงขั้นสุดท้ายของโครงการ

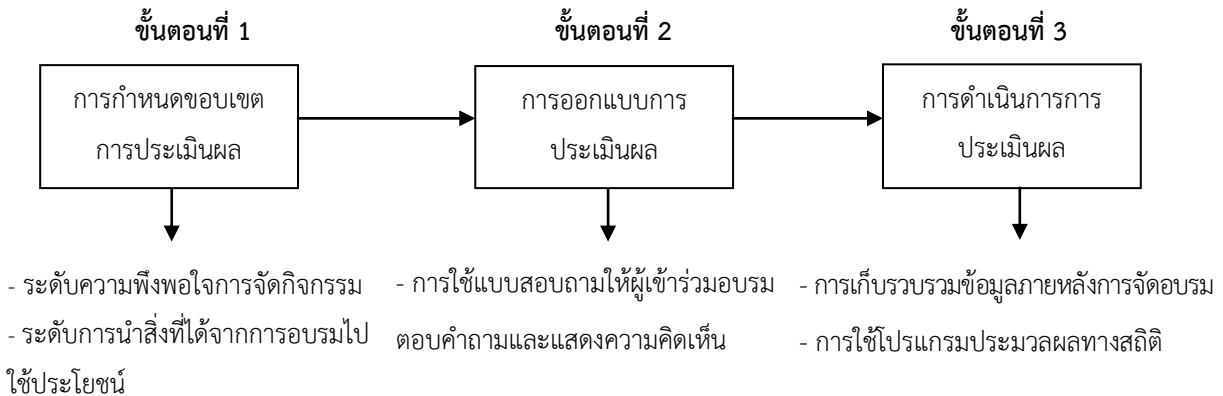
คณะผู้วิจัยจึงได้เชิญผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดกิจกรรม ทั้งในฐานะผู้จัดและผู้เข้าร่วมมาสนทนากลุ่ม หารูปแบบและเนื้อหารายละเอียดในการจัดอบรม ซึ่งใช้การสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจเดียวกัน ดังที่ Habermas (อ้างใน กิตติ กันภัย, 2543 อ้างใน กาญจนา แก้วเทพ และพิรญา ศรีเพชรารุส, 2551) ได้กล่าวไว้ว่า ยังมีพื้นที่สาธารณะ/ช่องทางการสื่อสารเพิ่มมากขึ้นเท่าใด ก็จะมีเปิดโอกาสให้คนจำนวนมากที่มีความแตกต่างหลากหลายได้มีโอกาสเข้าถึง (Accessibility) และเข้าร่วม (Participate) ในกระบวนการสื่อสารได้มากยิ่งขึ้นเท่านั้น

ในการสนทนาเพื่อหารูปแบบและเนื้อหาการจัดกิจกรรม โดยมีครู นักเรียน ตัวแทนชุมชน และวิทยากร เข้าร่วมกระบวนการสนทนา ได้มีการโต้ตอบระหว่างสมาชิกในสังคมที่มีการคำนึงถึงสิทธิความเท่าเทียมกันของบุคคล สิทธิ และเสียงของบุคคลในการแสดงความคิดเห็น (ปาริชาติ สถาปิตานนท์ สโรบล, 2552: 23 อ้างใน ภริตพร สุขโกศล, 2547) เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องได้แสดงความคิดเห็นอย่างเท่าเทียมกัน

อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอจากการสนทนากลุ่ม รูปแบบและเนื้อหาการจัดอบรมในแต่ละโรงเรียนมีความแตกต่างกันไปตามพฤติกรรมกรรมการรับสารของนักเรียน ความสะดวกของโรงเรียน และความต้องการของนักเรียนผู้ร่วมอบรม และเมื่อนำมาจัดจริง ก็มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ความเป็นจริง โดยเฉพาะข้อจำกัดด้านเวลาในการจัดอบรม ซึ่งมีอิทธิพลต่อรูปแบบและเนื้อหารายละเอียดการจัดกิจกรรมซึ่งเนื้อหาในการนำเสนอสอดคล้องกับของดีของแต่ละอำเภอที่โรงเรียนตั้งอยู่ และข้อมูลทางโรงเรียนมีอยู่แล้ว

ในการดำเนินการจัดกิจกรรม คณะผู้วิจัยดำเนินไปตามหลักการผลิตสื่อวีดิทัศน์ ดังที่ รักชนกชรินทร์ พูลสุวรรณณี และอาศิรา ราชเวียง (2556) ได้ให้แนวทางไว้ว่า ประกอบไปด้วย 1) ขั้นเตรียมการผลิต (Pre-Production) เป็นการเตรียมความพร้อมในด้านต่างๆ ก่อนผลิตรายการ ได้แก่ บทวีดิทัศน์ การประชุมปรึกษาหารือในที่ทีมงาน 2) ขั้นผลิตรายการ (Production) การชักซ้อมผู้แสดง ชักซ้อมกล้องก่อนถ่ายทำจริง ในขณะที่มีการบันทึกรายการ หากพบข้อบกพร่องต้องแก้ไขและบันทึกใหม่ทันที และ 3) ขั้นหลังการผลิต (Post Production) เป็นขั้นตอนหลังจากบันทึกรายการวีดิทัศน์แล้ว จะต้องนำภาพแต่ละ Shot แต่ละ Scene มาจัดลำดับให้ต่อเนื่องตามบทที่กำหนดไว้ ขั้นหลังการผลิตมีขั้นตอนที่สำคัญ คือ การตัดต่อ (Editing) เป็นการนำภาพมาตัดต่อให้เป็นเรื่องราวตามบท การบันทึกเสียง (Sound Recording) เป็นขั้นตอนหลังตัดต่อภาพได้สมบูรณ์ตามบทแล้ว จึงมีการบันทึกเสียงดนตรี เสียงบรรยาย และเสียงประกอบลงไป การฉายเพื่อตรวจสอบ (Preview) เมื่อบันทึกเสียงวีดิทัศน์แล้วต้องนำไปฉายเพื่อตรวจสอบความเรียบร้อย และปรับปรุง และการประเมินผล (Evaluation) เป็นการประเมินผลรายการหลังการผลิต ได้แก่ การประเมินความถูกต้องด้านเนื้อหา ความสมบูรณ์ของเทคนิคการผลิต โดยผู้เชี่ยวชาญด้านเนื้อหา และผู้เชี่ยวชาญด้านการผลิตวีดิทัศน์

สำหรับการประเมินผลในการจัดกิจกรรมอบรมผลิตสื่อวีดิทัศน์สารคดีทางวัฒนธรรมในครั้งนี้ ตามกระบวนการประเมินผลการสื่อสารเพื่อการพัฒนาของ เกศินี จุฑาจิตร (2548) เสนอกระบวนการประเมินผลที่ ประกอบด้วยขั้นตอนต่างๆ 3 ขั้นตอน คือ การกำหนดขอบเขตการประเมินผล (Specification of Evaluation) การกำหนดแบบวิธีการประเมินผล (Design of Evaluation Procedures) และการดำเนินการประเมินผล (Implementation of Evaluation) ดังนี้

ภาพที่ 1 แสดงกระบวนการประเมินผลการสื่อสารเพื่อการพัฒนา

ที่มา: (ยงยุทธ รักษาศรี, 2532; เกศินี จุฑาจิตร, 2548)

จากแผนภาพข้างต้น คณะผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการประเมินผล 2 ส่วน คือ ระดับความพึงพอใจผู้เข้าร่วมกิจกรรม และระดับการนำสิ่งที่ได้จากการอบรมไปใช้ประโยชน์ตามความเห็นของผู้เข้าร่วมอบรม โดยออกแบบเป็นการใช้แบบสอบถามและเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็นเพิ่มเติมในตอนท้าย (ความประทับใจ ข้อควรปรับปรุง ข้อเสนอแนะการจัดกิจกรรมครั้งต่อไป) และจะเก็บรวบรวมข้อมูลภายหลังเสร็จสิ้นการอบรมแต่ละครั้งโดยใช้โปรแกรมประมวลผลทางสถิติ และจากการประเมินโดยแบบสอบถามประเมินความพึงพอใจและการนำไปใช้ประโยชน์แต่ละด้าน พบว่านักเรียนผู้เข้าร่วมอบรมมีความพึงพอใจในระดับมากที่สุดในทุกด้าน และเห็นถึงประโยชน์การนำไปใช้ในระดั้มากที่สุดเช่นกัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นการออกแบบการจัดกิจกรรมแบบมีส่วนร่วม ที่ส่งผลให้เกิดความพึงพอใจและสามารถนำสิ่งที่ได้จากการอบรมไปใช้ประโยชน์ได้ในระดับมากที่สุด

นอกจากนี้ ผู้เข้าร่วมอบรมส่วนใหญ่ได้สะท้อนมีสิ่งประทับใจมากที่สุด คือ ความเป็นกันเองของคณะผู้จัดงาน สำหรับสิ่งที่ควรปรับปรุงมากที่สุด คือ การเพิ่มเวลาในการจัดอบรม และส่วนใหญ่ต้องการให้จัดกิจกรรมในรูปแบบเดิม แต่ปรับปรุงข้อบกพร่องต่าง ๆ ให้ดีขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ และพิรญา ศรีเพชรราช. (2551). บทบาทของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อดำรงรักษาความเป็นชุมชนเข้มแข็ง บ้านน้ำเกี๋ยน กิ่งอำเภออุ้มผาง จังหวัดน่าน. *วารสารนิเทศศาสตร์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*. 26(2): 115, 119.
- เกศินี จุฑาวิจิตร. (2548). *การสื่อสารเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: เพชรเกษมการพิมพ์.
- เดลินิวส์. (2557). *วช.คลอด 7 ยุทธศาสตร์แก้ปัญหาเด็กไทย*. สืบค้นเมื่อ 11 สิงหาคม 2557, จาก <http://www.dailynews.co.th/education/283473>
- นรินทร์ชัย พัฒนาพงศา. (2547). *การมีส่วนร่วม หลักการพื้นฐาน เทคนิค และกรณีตัวอย่าง*. เชียงใหม่: สิริลักษณ์การพิมพ์.
- ปติมนัส บรรลือ. (2554). *โครงการวิจัยและพัฒนาสื่อวีดิทัศน์ปลุกจิตสำนึกรักบ้านเกิดชุมชนตลาดเก่าศาลายา อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม*. สืบค้นเมื่อ 11 สิงหาคม 2557, จาก <http://www.ssuir.ssu.ac.th/bitstream/ssuir/558/1/143-54.pdf>
- ภริตพร สุขโกศล. (2547). *กระบวนการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของวิद्यุชุมชน อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง*. วิทยานิพนธ์ ว.ม. (วารสารศาสตร์ มหาคณิศ). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. มูลนิธิปริญญาโทนักบริหารรัฐกิจ. (2546). *คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชน*. กรุงเทพฯ: อีพีเอ บริษัท. รักชนกชรินทร์ พูลสุวรรณธนธี และอาศิรา ราชเวียง. (2556). *การพัฒนาวิดิทัศน์เพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเอง เรื่อง ทำรำโนนราห์เบื้องต้น*. *วารสารการประชุมมหาดไทยวิชาการครั้งที่ 4*. สืบค้นเมื่อ 30 สิงหาคม 2559, จาก http://www.hu.ac.th/conference2013/proceedings2013/pdf/Book1/Poster1/131_48-55.pdf
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2555). *สรุปสาระสำคัญ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบเอ็ด พ.ศ. 2555 – 2559*. สืบค้นเมื่อ 15 พฤศจิกายน 2559, จาก http://www.nesdb.go.th/nesdb_en/ewt_dl_link.php?nid=3786
- อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์ (บรรณาธิการ). (2547). *สื่อสารมวลชนเบื้องต้น สื่อมวลชน วัฒนธรรมและสังคม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Mackay, W. (1995). Ethics, lies and videotape CHI '95 Proceedings of the SIGCHI. In *Conference on Human Factors in Computing Systems*. pp. 138-145. doi: 10.1145/223904.223922
- Tufte, T. & Mefalopulos, P. (2009). *Participatory Communication: A Practical Guide*. Washington D.C.: The World Bank.